

O.W. Dubois, ***Reddende liefde. Het werk van de Helderingsstichtingen in Zetten 1847-2010*** (Hilversum: Verloren, 2010, 352 pp., ISBN 978 90 8704 226 4).

Tegen het midden van de negentiende eeuw ontstonden in Nederland, in navolging van voorbeelden zoals Mettray bij Tours in Frankrijk en het Rauhe Haus bij Hamburg in Duitsland, particuliere kindertehuizen. Hun oprichters werden gedreven door een sterke godsdienstige overtuiging. Vaak werden deze tehuizen op het platteland gebouwd zoals de landbouwkolonie Nederlandsch Mettray (1851) en de katholieke landbouwkolonie De Heibloem te Heijthuizen (1852). De orthodox-protestantse Otto Gerhard Heldring, predikant te Hemmen in de Betuwe, bouwde in 1848 midden in de Betuwe Steenbeek, de eerste van een serie reddingstehuizen. Over de geschiedenis van deze tehuizen, destijds de Heldringgestichten genoemd en tegenwoordig meestal de Helderingsstichtingen, schreef de historicus O.W. Dubois een informatief boek. Het naoorlogse gedeelte werd geschreven door twee (ex-)bestuurders van de Helderingsstichtingen, J.A.M.A. Venmans en A. Kuijpers. Heldring was een typische Réveil-man die heel praktisch in navolging van de Duitse inwendige zending van Johann-Hinrich Wichern de zonde niet alleen probeerde te bestrijden door preken op zondag in de kerk, maar vooral door praktische werken. Evenals Nederlandsch Mettray heeft ook het instituut van Otto Heldring nog steeds een jeugdzorg-bestemming. In de huidige terminologie zijn het Jeugdzorg-plus-voorzieningen. Maar behalve de Vluchtheuvelkerk zijn geen gebouwen meer over uit de tijd van oprichter Heldring zelf.

Dubois beschrijft in afzonderlijke hoofdstukken de geschiedenis van de verschillende tehuizen die Heldring oprichtte. Door de gekozen aanpak van beschrijving per tehuis wordt de geschiedenis enige malen hernomen en raakt de mogelijkheid voor samenhangende analyses in het gedrang. Steenbeek vormde de eerste van een indrukwekkende reeks tehuizen die Heldring oprichtte. Het was bestemd voor meisjes uit de prostitutie in Amsterdam en andere grote steden en bood bijna volledige afzondering van deze boze wereld. Destijds was de Betuwe, zeker met hoog water, vaak bijna geheel geïsoleerd. Een dergelijk tehuis paste perfect binnen de overtuiging van Heldring dat reddende liefde, centraal begrip voor hem en de hoofdtitel van het boek van Dubois, deze meisjes kon helpen. De meisjes werden opgeleid tot dienstbode en bleven zo'n twee jaar op de instelling. Heldring was, zo schrijft Dubois, tamelijk realistisch over de effectiviteit van zijn onderneming. Succes was niet gegarandeerd: de opgenomen meisjes

konden weer in hun oude zonden vervallen. Heldring week hiermee af van de meestal bij Europese heropvoedingshuizen opgevoerde hoge succespercentages. Door de invoering van de kinderbeschermingswetten in 1905 veranderde Steenbeek van karakter. Het rijk verschaftte subsidie, maar stelde ook meer eisen, bijvoorbeeld aan de opleiding van het personeel. Steenbeek transformeerde van reddingshuis tot opvoedingsgesticht.

Heldring, ondernemer in reddingsactiviteiten, bouwde meer tehuizen op het uitgestrekte terrein. Talitha Kumi, goed voor twee hoofdstukken in het boek van Dubois, kwam in 1856 tot stand en was bedoeld voor verwaarloosde meisjes. Zij vormden de categorie kinderen voor wie in 1905 de kindervetten met de maatregelen ontheffing en ontzetting werden ingevoerd. In 1863 volgde Bethel, bedoeld voor meisjes die behoorden tot een categorie tussen Steenbeek en Talitha Kumi in: ze verkeerden in gevaar, en dat was ernstiger dan verwaarloosd, maar ze waren nog niet gevallen, ofwel in de prostitutie beland. Er kwamen nog meer tehuizen: het Magdalenahuis uit 1882 voor ongehuwde moeders, het Kinderhuis voor de kinderen van de ongehuwde moeders, en, in 1918, in het tijdperk van de kindervetten, het observatiehuis De Arendhorst. Ten slotte werden er verschillende scholen en opleidingsinstituten gebouwd. De Heldringgestichten vormden daarmee een dorp op zich.

De Tweede Wereldoorlog was ook voor de Heldringgestichten een cesuur. Door de slag om Zetten moesten in december 1944 de gebouwen worden ontruimd en werden kinderen en personeel geëvacueerd naar Nijmegen. Na de oorlog werd eerst de oorlogsschade hersteld. Vervolgens werd er bijna continu tot heden toe uitgebreid, afgebroken, verbouwd.

De vernieuwing van het pedagogische regiem was al even radicaal als die van de bebouwing. Langzaam maar zeker verdween het protestantse en vervolgens ook het algemeen-christelijke karakter naar de achtergrond. Altijd waren de president-directeuren predikant geweest: te beginnen met O.G. Heldring zelf, en vervolgens H. Pierson, J. Lammerts van Bueren, O.G. Heldring (de kleinzoon van) en K.O. Finkensieper. In 1966 was deze tijd voorbij met de benoeming van jurist M. Meijer als directeur. Er veranderde meer. Werkte men eerst voornamelijk met ongediplomeerde krachten, toen werden bijna uitsluitend nog professionals ingezet. Het opvoedingstehuis werd een orthopedagogisch instituut en de invloed van de kinder- en jeugdpsychiatrie, al begonnen aan het eind van de jaren vijftig, werd in de jaren zeventig en tachtig dominant in de persoon van psychiater en behandelingsdirecteur H.O.Th. Finkensieper, zoon van de vroegere president-directeur. Ook wijzigde de verhouding tussen het aantal pupillen en het aantal personeelsleden. In de jaren na de oorlog waren er honderden kinderen op enkele tientallen personeelsleden. Maar in de jaren zeventig waren er zo'n 200 steeds beter opgeleide personeelsleden op niet meer dan ca. 80 pupillen. De pedagogische aanpak – voortaan behandeling genoemd – werd daardoor intensiever en professioneler. In deze jaren verkeerde de gehele kinderbescherming in staat van crisis.

Kinderbeschermingsmaatregelen werden steeds minder door de rechter uitgesproken en er bestond felle en fundamentele kritiek op het systeem van gedwongen uithuisplaatsing.

Daarbij richtten media en actiegroepen, waaronder de Bond voor Minderjarigen, hun pijlen vooral op de Heldringstichtingen. Er volgden bezettingen, er werden zwartboeken geschreven en het hele instituut werd in 1974-1975 onder druk van het ministerie van Justitie aan een uitgebreid onderzoek van de commissie-Dijkhuis onderworpen. En dan was er, eind jaren tachtig, de geruchtmakende affaire-Finkensieper over de psychiater-directeur die werd beschuldigd van en veroordeeld voor seksueel misbruik van een aantal aan hem toevertrouwde pupillen. Al deze crises wist de instelling te overleven. Men werd, zo valt in het boek te lezen, regelmatig door de overheid onder druk gezet om te fuseren en op te gaan in een groter geheel. Maar de drang tot overleving en de behoefte aan blijvende zelfstandigheid droegen ertoe bij dat de instelling nog steeds bestaat.

De drie auteurs hadden bij het schrijven van het boek een soms nogal geringe afstand tot het object van hun onderzoek, begrijpelijk bij bestuurders en directieleden, opmerkelijk bij historicus Dubois. Het blijft bij hem, kenner van de geschiedenis van het Réveil, niet bij een weliswaar idyllische maar ook functionele beschrijving van het terrein van de Heldringstichtingen. Hij lijkt zich geheel en al te vereenzelvigen met de intenties van de oprichter. Op de Heldringstichtingen 'wordt namelijk getoond wat particulier initiatief van bezielde christenen vermocht en toont zich de grote maatschappelijke beweging van het Réveil' (15). En een pagina verder: 'Hier in Zetten werd iets groots verricht: de concretisering van het ideaal van christelijke barmhartigheid en de vorming van de mens in christelijke zin'. Deze toon van bewondering blijft gedurende het gehele boek aanwezig en zorgt ervoor dat het project van de reddende liefde op een hagiografische wijze wordt beschreven als een epos met helden zoals Heldring en Pierson.

Bij de twee andere auteurs blijkt de geringe distantie uit het nauwelijks ingaan op de vele voor de instelling bepalende inhoudelijke conflicten tussen de vernieuwende orthopedagogen W. ter Horst en later J. van Acker enerzijds, en de vanaf eind jaren zestig tot zijn val in 1988 dominante psychiater Finkensieper anderzijds. Tegelijk laten deze auteurs, met veel kennis van de recente geschiedenis, goed zien hoe een particuliere instelling zoals de Heldringstichtingen steeds in een gespannen relatie met de overheid stond. Men had elkaar nodig, maar vond elkaar ook lastig. De overheid gaf geld en stelde eisen maar was ook afhankelijk van de medewerking van de instelling. De instelling had geld nodig en was vooral in de jaren zeventig en tachtig door de vele conflicten voor haar overleven afhankelijk van de overheid. Maar tegelijk wilde de instelling de overheid op zo groot mogelijke afstand houden.

Het moet moeilijk zijn geweest om dit boek te schrijven. Er is opmerkelijk weinig bronnenmateriaal overgebleven van de rijke geschiedenis van deze instelling. Door brand, oorlogsschade, maar vanaf de jaren zeventig ook door opruimwoede moest dit boek wel op een smalle bronnenbasis berusten: vooral jaarverslagen, wat periodieken, en alleen voor de jongste geschiedenis ook bestuursnotulen en verslagen van andere gremia. Zo ontstond een boek op de grens van wetenschap en hagiografie: een informatieve bijdrage tot de geschiedenis van dit kindertehuis, maar zonder inbedding in de bredere geschiedenis van de residentiële kindertehuiszorg in Nederland, laat staan in Europa. Dat is

temeer jammer omdat het Réveil, dat aan de basis van Heldrings tehuizen lag, een overduidelijk internationale beweging was. Maar het is de auteurs wel met het beperkte bronnenmateriaal gelukt om de transformatie duidelijk te maken van een beroemde en soms ook beruchte instelling: van reddingstehuis in opvoedingstehuis, en ten slotte in orthopedagogisch en psychiatrisch behandeltehuis.

Jeroen J.H. Dekker, Rijksuniversiteit Groningen